SZEMLE

A táplálkozási kultúra átalakulása Délkelet-Ázsiában

NEMES-SIPOS SÁNDOR

Kulcsszavak: táplálkozási kultúra, Délkelet-Ázsia, élelmiszer-gazdasági reform, társadalmi átalakulás, modernizáció.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Megállapítható, hogy a globalizációval együtt járó modernizációs és életminőségjavító folyamatok a tradíciókat csak igen lassan és korántsem teljes egészében váltják fel. A táplálkozási kultúrában kettősség érvényesül, fokozatosan billentve a mérleget a korhoz igazodó étkezési szokások felé. Különösen értékesek ezek a tapasztalatok az ázsiai piacon kereskedelmi szándékkal megjelenők számára. Megállapítható, hogy miközben folyamatosan nő a fizetőképes középrétegek és a foglalkoztatottak, így a korszerűbb élelmezési szokásokkal megismerkedők száma, ez mind magasabb minőségi elvárásokkal párosul. A helyi adottságoktól függően ez a mérsékeltebben feldolgozott termékek iránti igényt, vagy éppen csúcsminőség megkövetelését jelentheti. Bizonyos, hogy folytatódik az eltolódás a táplálékok összetételében egyrészt a nem-hagyományos gabonaneműek felé, másrészt a félkész- és késztermékek, a tartósított, de egyben egészséges és a helyi ízvilággal összhangba hozott termékek iránt. A verseny e piacokon – éppen azok tekintélyes mérete és tartósan fizetőképes volta következtében – hatalmas, ahol meg kell küzdenie az európai és észak-amerikai, illetve ausztrál és új-zélandi versenytársakon túlmenően – egyre erőteljesebben – a helyi termelőkkel is.

BEVEZETÉS

Az emberi társadalom fejlődésének menete számos területen követhető, mérhető. Kevesen gondolnák, hogy a táplálkozástudományi elemzésekkel, vagy egy adott térség táplálkozási kultúrájának vizsgálatával igencsak pontos kép nyerhető az ott élő közösség(ek) fejlődésének menetéről, korunk viszonyrendszerébe való beilleszkedéséről. A „mikor, mit, netalán hogyan fogyasztunk” egyszerű kérdéseire adott válaszokból a tudomány segítségével egyértelmű következtetések vonhatók le a vizsgált közösség állapotára nézve.

Persze a táplálkozási kultúra fejlődését is csak a sajátos fejlődési folyamatba ágyazva érdemes vizsgálni, mert csak így kaphatunk választ a „honnan indult, milyen fejlődési szakaszokon át hová érkezett”, illetve „milyen meghatározó elemek, milyen hatások révén” alapvető kérdéseire. Ez igazolódik be egy közelmúltban gazdaságilag kiemelkedésnek indult térség, Délkelet-Ázsia élelmezési-táplálkozási helyzetének, a bekövetkezett változásokat meghatározó tényezőknek vizsgálatakor is. E vizsgálódás nem pusztán elméleti haszonnal jár, hiszen a térség iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, élelmiszeripari kereskedelemben érdekelt vállalkozók is hasznos következtetéseket vonhatnak le önmaguk számára.

A táplálkozás a létfenntartáshoz elengedhetetlen tevékenység, de egyben a társadalmi-gazdasági folyamatok alakulásának pontos tükröztetője is. Az emberiségnek az elmúlt évtizedekben végbement páratlan fejlődése érvényes a humán táplálkozásra is. Ahogy mindez elmondható a társadalom és a gazdaság valamennyi szegmensére kiterjedő globalizáció, valamint attól korántsem elszakíthatóan, a modernizáció (értve utóbbi alatt a korábbi fejlettségi szintek minőségi, az emberiség és az egyének számára kedvezőbb meghaladását) kapcsán is. Ezt az állítást igazolja Délkelet-Ázsia példája, amelyen keresztül egyértelműen vizsgálhatók azok a folyamatok, amelyek globális szinten módosították az étkezési-táplálkozási kultúrát. Hiszen ez Földünknek azon övezete, amelyen keresztül a társadalmi-gazdasági átalakulások, valamint a táplálkozási gyakorlat és szokások összefüggéseit talán a legmarkánsabban ki lehet mutatni.

A TÁPLÁLKOZÁSI SZOKÁSOK VÁLTOZÁSA ÁLTALÁBAN

Az emberi táplálkozás mindenkor változik. Amikor egy közösséget erőteljesebb megrázkódtatások érnek, az átalakulás radikálisabb. Nyugodtabb időszakban a táplálkozási szokások nagyon lassan változnak. Ennek oka, hogy az emberi étkezési-táplálkozási kultúra rendkívül rugalmatlan. Az ember különös erővel ragaszkodik étkezési identitásához, a megszokott ízekhez. Bár a történelemből többnyire a negatív példák (pl. éhínségek, élelmiszerhiány) ismertek, de a kedvező jelenségek is, igaz, kevésbé drasztikus módon és lassabban, de hatnak. A bekövetkezett módosulások lehetnek átmeneti jellegűek, és maradandók is. Humán katasztrófák idején a lakosság rákényszerülhet korábban táplálékként szóba sem jöhető „étel" fogyasztására. A helyzet normalizálódását követően az emberek a kényszerű étkezési formákat rendszerint feladják. Akadnak azonban olyan táplálékok, amelyeket mégis beillesztenek a megszokott táplálkozási rendszerbe.

Vizsgálható a változások eredete a szerint is, hogy ez a fejlődési folyamatnak természetes, avagy kikényszerített velejárója-e, az előbbiek közé sorolva azon jelenségeket, amelyek a globalizálódással következtek be, mint például az óvilág kulináris sajátosságait mélyrehatóan átalakító, a felfedezések révén Európába érkezett növények.

A táplálkozási kultúra módosulása mindenkor időhöz, térhez, a mindenkori helyi feltételekhez kötött. A globalizálódás időszakában ez azt jelenti, hogy a viszonylag széles körben érvényesülő, azonos értékeket és szemléletet hordozó kultúra kiteljesedésével a lokális táplálkozási szokások nem tűnnek el, de mind erőteljesebb hatást gyakorolnak a kor általános sajátosságai. Például az, hogy ma már a „tér" fogalmán a világ egészét kell érteni. S ebben a térben érvényesül a hagyományos és mai elemek együttélése, az utóbbi gyors térnyerése mellett. Délkelet-Ázsiában például ma is önálló táplálkozási kultúrát képeznek a vietnami, az indonéz, vagy éppen a thai társadalom étkezési szokásai, de mindegyiküknél érvényesül a 20. század második felében elsődlegesen Észak-Amerikából kiindult táplálkozási forradalom. Ezen nemcsak a gyorsétkezdék, a kevésbé egészséges élet- és táplálkozási módok megjelenése értendő, hanem a tápláléklánc egészének korszerűsödése, a felelősségteljesebb élelmiszer-előállítás, vagy éppen az egészségesebb táplálkozás igényének térnyerése, amint a táplálék összetétel és feldolgozottság mértéke szerinti változása is.

A táplálkozási kultúra mozgása tekintetében három tényező különösen jelentős:

A társadalmi, gazdasági, politikai környezet, amelybe egy adott térség, ország vagy éppen szűkebb közösség illeszkedik. Itt külön kiemelendő a gazdasági fejlődés,

a társadalmi-gazdasági modernizáció, az anyagi jólét alakulása, amely magával hozza az életvitel felgyorsulását, a mindennapjainkat könnyebbé tevő tárgyak (pl. a hűtőszekrények, fagyasztók), vagy éppen a gyorsétkezdék világméretű megjelenését, amelyek együttesen ellenállhatatlanul vezetnek a tradicionális táplálkozási kultúra háttérbe szorulásához.

A mezőgazdaság, és általában a „vidék" helyzetének formálódása. Külön vizsgálódást érdemel, hogy a vidék mennyiben képes alkalmazkodni a modernizáció központját képező városokból eredő társadalmi-szellemi kisugárzáshoz, vagy éppen ellenállni azoknak. Alapkérdésnek ítélhető, hogy miként alakul a mezőgazdasági termelés maga, hiszen ez nem egyszerűen a nemzeti élelmiszer-biztonság meghatározója, hanem eldönti a lakosság rendelkezésére álló élelmiszerek mennyiségét, de minőségét is (*Tóth et al., 2008*). Emellett, saját fejlődési folyamatain keresztül visszatükrözi az általános társadalmi, és így táplálkozási igényeket, elvárásokat is.

Harmadszor, kérdéses, milyen kulturális jellemzőkkel bír a vizsgált térség és/vagy közösség? Hiszen minél erősebben fészkeli be magát egy kultúra egy közösség életébe, annál nehezebb azt feltörni, formálni.

TÁPLÁLKOZÁSI KULTÚRAVÁLTÁSI FOLYAMAT DÉLKELET-ÁZSIÁBAN

A délkelet-ázsiai térség egészét jellemezte, hogy mind a természeti, mind a társadalmi feltételek hosszú időn keresztül biztosították az emberek – legalább minimális – élelmiszer-szükségletének kielégítését. A kedvező földrajzi (domborzati, talajtani és éghajlati) feltételek, továbbá az ahhoz kapcsolódó tradicionálisan szoros közösségi-társadalmi kötődések elősegítették a mezőgazdaság korai és széles körű kibontakoztatását. Sőt, e régió már történelmileg a világ egyik jelentős élelmiszer-exportőre volt, piacra lelve Kínában, de Indiában is. Itt is a rizs képezte a táplálkozás alapját, és azt zöldségekkel, viszonylag kevés gyümölccsel kiegészítve fogyasztotta a helyi lakosság. Nagyon kevés helyen, de akadnak közösségek, ahol a rizs helyébe más mezőgazdasági növény lép, de ezt különleges földrajzi vagy éppen kulturális feltételek indokolják. Pl. a kelet-indonéziai Kei-szigetek egyikén (Banda Eli) a kasszava vette át a rizs szerepét (*Janowski, 2007*).

Hiba volna azonban teljesen egysíkú táplálkozást feltételezni, mert a gazdag növény- és gyümölcskínálat lehetővé tette még a legszegényebbek számára is a szükségletek változatos íz- és tápérték szerinti kielégítését. A kiegészítő vagy éppen főszereplővé előlépő élelmiszernövények sora az édesburgonyától kezdődően a szóján át a kókuszig vezet, és ezek nemcsak azt a változatosságot biztosították, amit ma az ezerarcú ázsiai konyhán keresztül megismerhettünk, hanem proteinben, energiában, zsiradékokban is legalább minimális szinten kielégítették a szükségleteket. Igaz, Délkelet-Ázsiában korábban jóval kevesebb állati eredetű élelmet fogyasztottak. Kivételt a halak és az egyéb tengeri eredetű táplálékok képeztek, amelyekhez könnyen hozzá lehetett jutni. (Majd a 20. századi „globális kultúra" és gazdasági fejlődés vezet el ahhoz, hogy itt is a húsfélék a társadalom szinte minden rétege számára elérhető élelmiszerré váljanak.)

Kétségtelen, a lokális adottságok és a közösségi (pl. etnikai, vallási) sajátosságok függvényében a régión belül is jelentkeztek eltérések, de a rizsalapú táplálkozás mindenütt meghatározó volt. Amint az is, hogy a társadalmi és személyes mobilitás korábbi nagyfokú hiánya segítette a táplálkozáshoz (is) kötődő szokások megrögződését (pl. az együttétkezés rituáléit, az étkezési gyakoriság és formák biztosítását), de a táplálék-összetétel fenntartását is. Az európaiak térhódításával új táplálkozá-

si kultúra nyert teret, de a tömegek étkezése legfeljebb mérsékelten változott. Annyiban persze komoly volt a változás, hogy az viszonylag könnyebben előállítható és olcsóbban beszerezhető termékek (a gabonafélék némelyike, pl. a kukorica, vagy az állattenyésztésben a sertés, de még inkább a baromfi) folyamatosan elfogadottá, a táplálkozásba beépítetté váltak. Délkelet-Ázsia adottságánál fogva a világ azon kevés szerencsés térsége közé tartozott, ahol az európaiak által kikényszerített új mezőgazdasági termelési struktúrák és termékszerkezeti változások mérsékelten bomlasztották fel a hagyományos földművelési és állattartási viszonyokat. Az európaiak kikényszerítették új (kereskedelmi) növények termelését (pl. gabonák, kakaó, kávé stb.), és ezzel az agrárviszonyokat radikálisan módosították, de nem számolták fel teljesen a korábbi élelmezési-ellátási szerkezeteket (*Neszmélyi, 1997*).

A gyarmatosítás megszűntét követően az önállóvá vált helyi államoknak történelmileg rövid idő alatt igazodniuk kellett a kívülről érkező, általuk nem befolyásolható, a társadalmi szerkezetben, gazdasági struktúrában, és közvetlenül is az élelmezési-táplálkozási szokásokban radikális változásokat eredményező hatásokhoz (*Helstosky, 2000*). A táplálkozásikultúra-váltási folyamat felgyorsulásának okai között kiemelendő a mezőgazdaság nemzetgazdasági, a vidék gazdasági és társadalmi helyzetének megváltozása. A világgazdaságba való beilleszkedés „kényszere", az azzal járó modernizáció, az – országonként eltérő – erősödő jólét nyomást gyakorolt a társadalomra, de az egyénre is. Meghatározó jelenséggé vált az urbanizáció, vele az egészségügy és az oktatásügy fejlődése. Mindezek révén hatások érték a hagyományos, alapvetően zárt szociális-kulturális rendszerekben élőket: megváltozott a helyiek életszemlélete, életmódja, táplálkozási-étkezési kultúrája.

AZ ÉLELMISZER-FOGYASZTÁS ALAKULÁSA A RÉGIÓBAN

Délkelet-Ázsiában, az élelmiszer-termelés kedvező feltételei miatt, a lakosság ellátása ritkán ütközött nehézségekbe. Időszakos éhínségek persze jelentkeztek, de ezek időben rövid, társadalmi kiterjedtségükben korlátozottak voltak. Az a történelem sajátos fintora, hogy ilyen gondok éppen a függetlenné válás időszakában jelentkeztek, nem természeti katasztrófák, hanem inkább a politikai-gazdasági hibák következményeként. Itt is igazolást nyert, hogy az élelmiszer-ellátás egyre kevésbé termelési, hanem mindinkább politikai-gazdasági problémává vált, illetve alapvetően a szükséglet-finanszírozási lehetőségek függvényében születhet megoldás. Ezt mutatja, hogy mióta stabilizálódtak a térségbeli politikai viszonyok, és az egyes államok nyugodtabb körülmények között valósíthatnak meg nem hibátlan, de észszerű fejlesztési politikát, a térségben jelentős élelmezési válság nem jelentkezett. Sőt, éppen a társadalmi-gazdasági átalakulás következtében jelentős „modernizációs" folyamat ment végbe. Az adatok is alátámasztják, hogy noha még valamelyest növekszik a lakossági önfenntartásra fordított élelmiszer mennyisége, a bővülési ütem már majdhogynem elhanyagolható. Az elmúlt félszáz évben – a klasszikus Engel-törvénnyel összhangban, tehát a jövedelmi viszonyok javulásával párhuzamosan – elsőként megnövekedett az élelmiszerekre fordított jövedelmek aránya, értve ezalatt mindenképpen a rizsfogyasztás emelkedését, majd egy „telítettségi szinten" való beállását. A mennyiségi növekedést – a jövedelmek növekedését követve – a táplálkozási szokások minőségi módosulása egészítette ki: mind nagyobb igény mutatkozott a magasabb minőségi szintet jelentő (táplálóbb, tartalmasabb, egészségesebb, netalán ízletesebb élelmiszerek) iránt.

A folyamatok igazolták a Bennett-törvény érvényesülését is: megfelelő jövedelmi viszonyok esetén az élelmiszerre fordított jövedelmek felhasználásakor a fogyasztók érdeklődése Délkelet-Ázsiában is, egy átmeneti időszakot követően, eltolódott a minőségi termékek irányába. A feldolgozott és magas hozzáadott értéket képviselő termékek leginkább Szingapúr és Brunei, tehát a legnagyobb jövedelmekkel rendelkező államok piacán terjedtek el. Thaiföldön és Malajziában, a jövedelmi rangsorban következőknél, a csomagolt és fagyasztott, jórészt félkész termékek iránt mutatkozik a legnagyobb fogyasztói érdeklődés, érvényesül a már korszerűnek tekinthető, de nem csúcsminőséget és legmagasabb előkészítettségi fokot jelentő áruk kereslete. A Fülöp-szigetek, Indonézia és Vietnam piacain még a no-name termékek, mérsékelt számú csomagolt termék és fagyasztott áru az általános (*REFSP, 2004*). Miután azonban az egyes országokon belül a társadalmi és jövedelmi differenciálódás révén sokszínűbbé válik a fogyasztási skála, mindenütt fellelhető a legértékesebb és legdrágább termékek fogyasztóinak szegmense.

A minőségi változások nem csak a városi környezetben érvényesülnek. Az elmúlt évtizedekben tekintélyes mérvű „piacosodás" ment végbe a térség országainak mezőgazdaságában is. Ez azt jelenti, hogy visszaszorult az önellátásra való termelés, és teret nyert az árutermelés, majd mindezekkel összhangban bekövetkezett a fogyasztási szokások változása, a „modern" étkezési gyakorlathoz való közeledés is. A korszerűbb boltok, az áruházláncok terjeszkedésével, és így a tartósított, feldolgozott ételek átvétele révén az új táplálkozási kultúra vidéken, és még a hagyományokat leginkább megőrző családi közösségekben is megjelent.

Ami a tápanyagok helyi felvételét illeti, igazolt, hogy Délkelet-Ázsia országai a protein-felvételben átlépték a minimálisnak tartott szintet. A fejlett területekhez képest van még elmaradás, de a folyamat egyértelmű.

Hasonló megállapítások tehetők a kalóriafogyasztást illetően is. A helyzet itt annyiban eltérő, hogy a térségbeli államok némelyikében a kalóriafelvétel már túllép azon a szinten, ami egészséges táplálkozásnak tekinthető. Összességében Délkelet-Ázsia a táplálkozás terén is kezdi elérni a fejlett ipari államokat, és egyre kevésbé az alultápláltságról, mint inkább az egészségtelen táplálkozás térnyeréséről beszélhetünk. Egyébként a protein- és a kalóriabevitel között mutatkozó eltérést egyértelműen a tradicionális és „korszerű" táplálkozás ütközése magyarázza. Amíg a kalóriaszükséglet kielégítéséhez a hagyományos élelmiszerek mennyiségi növekedése is hozzásegítette a lakosságot, addig a markánsabban protein-gazdag élelmiszerek egy része még „kulturálisan idegen", illetve magasabb árfekvésű, ami a fogyasztás elterjedését valamelyest visszafogja. Amint azonban adatok jelzik, ennek ellenére a trend iránya meghatározott, a növekedés tekintélyes és folyamatos.

A táplálkozástudományi szakemberek nemcsak azt figyelhették meg, hogy a régióban teret nyer a tradicionális táplálkozástól eltérő, módosult összetételű étrend, hanem hogy itt is módosul az egészségügyi és élettani környezetről alkotott felfogás, és erősödik az egészséges életmódot követő magatartás. Elfogadottá, sőt, igényelté vált a mind szigorúbb egészségügyi szabályozás, mind a nemzeti, de még inkább a nemzetközi kapcsolatokban. A fejlett országokban megkövetelt élelmiszer-egészségügyi előírások és szabályok betartása itt is követelménnyé lett. (S ezzel nemcsak a térségbeli fogyasztókat védik, hanem így próbálják a kormányok a piaci versenyt szigorítani, részben a behozatalt feltartóztatni, illetve a helyi termelőket a külpiaci tevékenységre is rásegíteni.)

A TÁPLÁLKOZÁSI KULTÚRÁRA HATÓ EGYÉB TÉNYEZŐK ALAKULÁSA A TÉRSÉGBEN

A táplálkozási kultúra markáns átalakulásában meghatározó szerep jutott annak, hogy az ezredfordulóra Délkelet-Ázsia a leggyorsabban fejlődő, legstabilabb régiók egyikévé vált. A globális válságok ezt a térséget is képesek megrázkódtatni, de annak regenerálódási képessége igen jó. Ez annyiban fontos számunkra, hogy a térség államai gazdaságilag már erősek ahhoz, hogy az élelmezés-táplálkozás terén is a súlyosabb gondokat kezelni tudják.

A fejlődés a legegyértelműbb változásokat az urbanizált területeken hozta, és a városiasodás itt mindenütt egyenes vonalú és gyorsuló folyamatot jelez. E térségben az urbanizáció – amely alacsonyabb szintről indult, mint a világ sok más részén – a világátlagot meghaladó ütemű. A városi lakosság aránya a 2025-2030-as évekre már magasan felülmúlja az 50%-os arányt. Ezzel megnövekszik azon társadalmi rétegek súlya, amelyek már feladják – legalább részlegesen, de mégis a táplálkozás egészére kiható hatással – a hagyományos étkezési szokásokat. Azaz igazodnak a városi munkavégzés által „kikényszerített", a táplálkozás gyakoriságát és helyszínválasztását befolyásoló fejlődési trendhez. Mind kevésbé érvényesül a hagyományos napi háromszori étkezés rituális családi, közösségi gyakorlata, és felváltja ezt a kevésbé kiszámítható idejű, a családi körön, gyakran házon kívüli étkezés gyakorlata. Fokozódik az „elkényelmesedést" is elősegítő, de ezzel egyben a társadalmi gondolkodást is befolyásoló eszközök használata. Ilyen „eszköznek" kell tekinteni a technikai-műszaki „segédeszközök" (pl. korszerű háztartási gépek) elterjedésén túl egyrészt a korszerű élelmiszereket, másrészt a piaci, értékesítési-beszerzési szokások megváltozását, harmadszor pedig a gyorséttermek villámgyors térnyerését.

Előbbiek kiegészíthetők azzal, hogy Délkelet-Ázsiában is – a feldolgozatlan élelmiszer(alap)anyagok visszaszorulása mellett – mind nagyobb az igény a félkész és késztermékek iránt. Mindez persze igényelte azt, hogy a gazdasági és jövedelmi fejlődés megteremtse – a villamosítás, a korszerű és olcsó háztartási gépek és felszerelések stb. révén – a közösségi és egyéni tartósítás és tárolás feltételeit. Ráadásul mind élesebb elhatárolódás következik be a minőségileg és egészségügyi szempontból magasabb szintet jelentő és a hagyományos termékek kereslete között is (*Olver, 2009*). Ez szorosan összekapcsolódik a hagyományos értékesítési csatornák jellegének és feladatainak módosulásával. A hagyományos piacok (számunkra elsősorban az élelmiszerpiacok érdekesek, de a megállapítás az egyéb ipari- és háztartásicikk-piacra is érvényes) fokozatosan kiszorulnak a városi környezetből, és helyükbe itt – de idővel a vidéki körzetekben is – a globálisan is versenyképes szupermarketek, nagyáruházláncok egységei lépnek. Azok, amelyek nemcsak árban, de választékban is felülmúlják mind az őstermelőket, mind a kiskereskedő versenytársakat (*Fritschel, 2003*).

A fejlődés irányát jelzi, hogy amikor Kelet-Ázsiában a feldolgozott élelmiszerek értékesítésében a szupermarketek 63%-ot értek el (2002), akkor az arány Délkelet-Ázsiában még csak 33% volt, de a növekedési ütem sokkal gyorsabbnak mutatkozott. A térségbeli szupermarket-fejlődés üteme minden térségbeli országban két számjegyű. A legnagyobb, globális üzletláncok (TESCO/LOTUS, Metro/Makro, Carrefour stb.) vagy önállóan, vagy helyi partnerekkel összefogva jelen vannak, agresszív módon terjeszkednek. Várható, hogy e régió erőteljesen csökkenti „hátrányát" Kelet-Ázsiához (vagy éppen Európához) képest, és ezek a tényezők hasonló módon meghatározzák majd az élelmiszerpiaci folyamatokat, amint a fogyasztást is.

A gyorséttermek kérdése külön tanulmányozást érdemel. Ugyanis e láncolatoknak rendkívüli gyors elterjedése itt sem egyszerűen a táplálkozás egy új formáját hozta el, hanem összekapcsolódik, de egyben vissza is hat a társadalom általános gondolkodására, szemléletmódjára, egyszóval kulturális magatartására. Szinte az összes nemzetközileg ismert márka megjelent már a térségben. A zászlóshajó szerepét betöltő McDonalds az elmúlt két évtizedben Ázsiában közel megtízszerezte egységeinek számát, ami ma megközelíti a 10 000 éttermet. Ebből a számból a kiemelkedő piacokon (Kína, Japán, Ausztrália) túl tekintélyes rész jut Délkelet-Ázsiának is. A gyorséttermek földrajzi terjeszkedésének iránya és üteme alapján azzal kell számolni, hogy az elkövetkező évtizedekben nem csupán mennyiségében bővül ennek az étkezési-táplálkozási formának az elterjedtsége, hanem további minőségi változásokkal is számolni lehet. A gyorsétkezdék a fiatalok körében a legnépszerűbbek. Mellettük a középosztálybeli és már nem fizikai munkát végzők fokozatosan szélesedő rétege a legnagyobb „fogyasztó". Tehát pontosan azok a társadalmi rétegek, amelyek a legerőteljesebben közreműködhetnek a jövőbeni szokások formálásában. Ez nem jelenti azt, hogy eltűntek a délkelet-ázsiai országok sajátosságait jelentő hagyományos utcai étkezdék, a mozgó ételárusok, de fokozatosan ők is olyan ételekre váltanak, amelyekkel a mai fogyasztói igényeket képesek kielégíteni termékben, minőségben, és nem utolsósorban árban.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) A Background Paper for the Strategic Plan of Action on ASEAN Cooperation in Food and Agriculture (2005-2010). Final Report, July 2004. REPSF Project No. 03/004. Center for Food and Agribusiness, University of Asia and the Pacific. www.ausaid.gov.au/publications/pubout.cfm?ID=6792_2019_3442_9664_5887 – (2) Fritschel, H. (2003): Will supermarkets be super for small farmers? IFPRI Newsletter, IFPRI Forum, December 2003 http://www.ifpri.org/pubs/newsletters/ifpriforum/if200312.htm – (3) Helstosky, C. F. (2000): The State, Health, and Nutrition. In: Kiple – Ornelas: The Cambridge World History of Food, Vol. 2. – (4) Janowski, M. (2007): Feeding the right food: the flow of life and the construction of kinship in Southeast Asia. In: Janowski, M. – Kerlouge, F. (eds.): Food and Kinship in Southeast Asia. NIAS Press, Copenhagen – (5) Keszthelyi K. – Tóth T. (2007): Magyar agrárvállalkozások versenyképességének értékelése Uniós összehasonlításban. Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika c. Nemzetközi konferencia Debreceni Egyetem AC-AVK Debrecen 2007 – (6) Neszmélyi Gy. (1997): A délkelet-ázsiai országok makrogazdasági folyamatainak vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Gödöllő, 1997 – (7) Olver, L. (2009): Foodtimeline. http://www.foodtimeline.org – (8) Tóth T. – Villányi J. – Péter B. – Káposzta J. (2008): Global enviroment change and food security: a socio-economics perspective. VII. Alps-Adria Scientific Workshop, Stara Lesna, Slovakia, 2008. (Cereal Research Communications, DOI: 10.1556/CRC.36.2008.Suppl.1)